

Політичне лідерство в країнах СНД і Балтії: загальне, особливе

Фелікс Рудич,

доктор філософських наук,
завідуючий відділом Інституту
політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса
НАН України

Проблема ролі політичних лідерів та місця політичної еліти у становленні української державності останнім часом інтенсивно досліджується політичною наукою. Вийшов друком ряд монографічних праць [1], періодично публікуються аналітичні матеріали [2]. Ці питання набувають особливої актуальності на нинішньому етапі становлення і дій нових владних структур після президентських та останніх виборів до Верховної Ради України.

Попередні зауваження

Слово лідер (від англійського leader – ведучий, керівник) [3]. У політологічному аспекті політичне лідерство – це суспільно-політичний процес, за якого одна особа виконує роль глави, керівника, провідника певної соціальної групи, громадсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства в цілому. До найважливіших функцій політичного лідерства належать: інтеграція суспільства, громадян, об'єднання мас довкола спільних завдань і цінностей; прийняття оптимальних політичних рішень; налагодження системи постійного політичного зв'язку з масами; мобілізація мас на реалізацію політичних цілей; легітимація суспільно-політичного устрою.

Нині відбувається інтенсивний процес трансформації політичних структур нових держав, що постали на пострадянському просторі. Прагнення створити модель суспільно-політичного устрою за західним зразком здебільш не мали успіху (виняток – країни Балтії). Позитивний результат досягався тільки тоді, коли при формуванні інститутів правової держави враховувалися соціально-політичні та економічні реалії країни. При цьому аналітики спостерігають як загальні риси в розвитку і

становленні політичних структур та політичних лідерів нових держав, так і риси особливі, обумовлені історією, культурними традиціями, національним самоутвердженням народів.

Політична історія України останніх 15 років – це, поряд з іншим, історія трьох президентів, п'яти спікерів парламенту, дванадцяти урядів, становлення політичної еліти, реформування інститутів правової держави і громадянського суспільства.

Вибори третього Президента України в грудні 2004 року в суспільній свідомості пов'язуються з визначенням нової перспективи розвитку держави, нової якості як держави, так і суспільства.

До останнього часу трансформація владних структур, зокрема – інституту президентства, відбувається складно, суперечливо. Та очевидно, що битву в економіці влада програла: погіршується інвестиційний клімат, зростає інфляція, знову з'являється загроза несвоєчасної виплати зарплат, пенсій. Різко зросли ціни на товари першої необхідності. Загострилися українсько-російські відносини, зокрема в газовій сфері. Не відбулося реальної структуризації влади: бізнес не відокремлено від влади, з'явилися ознаки зародження нових олігархічних груп та їх змички зі старими кланами [4]. І головне. Нова влада виявилась непрофесійною. Війна команди переможців на два фронти (з опозицією та між собою) закінчилась фарсом. В. Ющенко відправив у відставку уряд Ю. Тимошенко всього через сім місяців після його призначення. А на початку 2006 року парламент проголосував за відставку уряду Ю. Єханурова. Аргументована програма хоча б на найближчий період, а тим більше стратегія на тривалу перспективу – не визначені.

Громадяни України, як свідчать результати соціологічних досліджень, хочуть бачити на посаді Президента визнаного лідера загальнонаціонального масштабу, раціонального політика, який впевнено проводив би економічні реформи, рішуче поборював бідність, безробіття, викорінював злочинність, корупцію, клановість, забезпечував розвиток вітчизняного підприємництва, ефективного використання наукового і виробничого потенціалу тощо. Новий Президент повинен спрямувати зусилля політичної і бізнесової еліти на формування громадянського суспільства і набуття європейських цінностей, входження нашої держави до європейських та євроатлантичних структур, налагодження взаємовигідних стосунків з Росією. Амбітність глави держави має бути підкріплена необхідною для цього інтелігентністю, толерантністю, компетентністю і талантом державного діяча, спроможного мислити і діяти системно.

Згідно з Конституцією Російської Федерації, Росія є демократичною правовою державою з республіканською формою правління [5]. Президент РФ обирається її громадянами на чотири роки. Як глава держави, він

представляє Росію всередині країни і в міжнародних відносинах. Важливо підкреслити, що хоча президент РФ де-юре не є главою виконавчої влади, проте де-факто його повноваження значно ширші, ніж у переважної більшості президентів демократичних країн, де за ними закріплено статус глави держави і глави виконавчої влади.

У березні 2000 року президентом РФ було обрано В. Путіна. Чотирьохрічний період його президентства не без підстав вважається успішним. Від самого початку В. Путін зрозумів, що всевладність губернаторів та ігнорування ними центральних органів влади створює небезпеку для цілісності Росії. Глава держави особливої уваги надає зміцненню вертикалі виконавчої влади. Змінено порядок формування Ради Федерації – місця керівників регіонів у Верхній палаті посіли представники регіональної влади (виконавчої і законодавчої). Засновано сім федеральних округів на чолі з представниками президента. В результаті В. Путін відновив вертикаль органів федеральної влади, змусив всесильних за Б. Єльцина губернаторів дотримуватися правових норм, було ліквідовано невідповідності законодавчих актів суб'єктів федерації Конституції РФ.

Щодо зовнішньої політики. Нинішній президент Росії прагне не просто відновити сильну централізовану федеративну державу, але й державу, яка б відігравала роль одного з „полісів сили” у геополітичній структурі світу.

На час приходу В. Путіна до влади Росія мала напружені стосунки з багатьма державами. Вихід з цієї ситуації було знайдено. Налагоджується співробітництво з країнами ЄС. Франція і Німеччина з важливих міжнародних проблем нерідко дотримуються позиції, схожої з російською. Вдалося подолати серйозну кризу в російсько-американських відносинах. І хоча в Росії і США є чимало розходжень, зокрема – з іракської проблеми, проте головного досягнуто: Москва і Вашингтон навчилися вести конструктивний діалог. Росія входить до „вісімки” найпотужніших держав світу.

14 березня 2004 року відбулися чергові вибори президента РФ. Явка виборців становила 64,3 %. Діючий президент отримав підтримку 71,2 % виборців, що взяли участь у голосуванні (майже 49 мільйонів осіб). Директор Міжнародного інституту гуманітарно-політичних досліджень В. Ігрунов: „До моменту приходу до влади Путіна народ згудьгувався за стабільністю, дуже багато було ностальгії за минулим при небажанні втратити досягнення змін. Він дуже добре вписався в очікування громадян. За Путіна зростає благополуччя громадян. Він блискучий політик, який зумів „осідлати” суспільну думку і зберегти популярність”.

Соціологічні дослідження підтверджують цю тезу. Близько 70 % опитаних вважають, що Росії потрібна сильна особистість, яка зуміє навести порядок у країні, що в історичній перспективі епоха Б. Єльцина

принесла Росії більше поганого, ніж позитивного і що порядок для Росії важливіший, ніж демократія. Єдиний період російської історії, яким пишаються 54 % опитаних – це епоха Петра I (XVIII ст.).

Серед невирішених проблем Росії – війна в Чечні, необхідність нормалізації взаємовідносин з Україною і Грузією. Всередині Росії та й за її межами – неоднозначне ставлення до засад „керованої демократії”.

Білорусь 1991 року проголосила незалежність. У березні 1994 року було прийнято нову конституцію республіки, згідно з якою було сформовано владні органи. Президентом країни обрано О. Лукашенка. В листопаді 1996 року на референдумі було затверджено нову редакцію конституції. Політичним завершенням цього процесу став перехід від парламентської до президентської республіки.

За оцінками експертів, конституційний процес у Білорусі відбувався з суттєвими порушеннями демократичних принципів. В результаті створено передумови для концентрації усієї влади в руках президента й перетворення парламенту, конституційного суду, місцевих органів влади на суто декоративні інституції. Мимоволі робиться висновок про домінування президента в структурі державної влади, що характерно для президентських і „суперпрезидентських” республік. О. Лукашенко став на шлях фактичної ліквідації політичної системи країни, зведення її лише до двох суб’єктів: вождь і народ. „У Європі, по суті, з’явився свій Фідель Кастро, такий самий безкомпромісний, а також політично невмирущий” [6].

У вересні 2001 року О. Лукашенко обрано президентом республіки на новий термін. За нього віддали голоси 75,6 % виборців. 17 жовтня 2004 року більшість білорусів (77,3 %) на всенародному референдумі проголосували за надання можливості О. Лукашенку балотуватися в президенти і 2006 року.

Трансформація владних структур, суспільно-політичного устрою в **Молдові** відбувається за сценарієм, притаманним усім республікам колишнього СРСР, хоча і має певні особливості.

1994 року у Молдові прийнято Основний Закон країни. Згідно з ним, Молдова – суверенна і незалежна, єдина і неподільна держава [7]. Форма державного правління – республіка. Законодавча, виконавча і судова влада розділені і взаємодіють при здійсненні своїх прерогатив відповідно до положень конституції. Президент Молдови є главою держави, представляє її та виступає гарантом суверенітету, національної незалежності, єдності і територіальної цілісності країни.

У листопаді 1996 року президентом було обрано П. Лучинського. Його намагання винести на референдум проект змін до конституції, спрямованих на запровадження президентської форми правління, не були підтримані. Намагання Верховної Ради Молдови ввести парламентську форму правління призвели наприкінці 2000 року до

політичної кризи (парламент не зміг обрати президента) і до розпуску парламенту. Навесні 2001 року на парламентських виборах перемогли комуністи і забезпечили обрання на посаду президента свого лідера – В. Вороніна. 6 березня 2005 року в Молдові відбулися чергові парламентські вибори. Вагому перемогу знову здобули комуністи: вони одержали в парламенті 56 місць із 101. 3 квітня 2005 року парламент вдруге обрав В. Вороніна президентом країни.

Відносини України і Молдови аналітики оцінюють як добрі. Суперечностей небагато. Україна бере активну участь у врегулюванні придністровського конфлікту. Проте ця проблема є однією з дуже непростих.

Центральноазійські республіки — **Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан** проголосили на початку 1990-х років незалежність. В усіх цих державах було прийнято нові Конституції, сформовано органи державної влади. В основі моделі їх суспільного устрою — збереження давніх і племінних традицій та поєднання їх з сучасними реаліями.

Ситуація в **Казахстані**. Згідно з Основним Законом (Конституція Республіки Казахстан прийнята всенародним референдумом 30 серпня 1995 року), Казахстан є унітарною державою з президентською формою правління [8]. Президент республіки є главою держави, її вищою посадовою особою, визначає основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики держави, представляє її всередині країни і в міжнародних відносинах.

Президент Казахстану Н. Назарбаєв — один із визнаних державних діячів у центральноазійському регіоні. На посаду президента його було обрано 1 грудня 1990 року.

Останньою формою державності у казахів був союз трьох жузів – племінних об'єднань – старшого, середнього й молодшого. За традицією старший жуз постачав народові правителів, середній – поетів і мислителів, а молодший – воїнів. Н. Назарбаєв, який пройшов шлях до влади через посаду першого секретаря ЦК Компартії Казахстану, виходець із старшого жузу, тобто племені, що вирощує еліту. Широкий комплекс проблем становлення Казахстану як незалежної держави, його суспільно-політичного устрою, місця цієї провідної центральноазійської країни у світовій цивілізації Н. Назарбаєв виклав у книзі „На порозі ХХІ века” [9]. За участю президента в країні енергійно проводяться політичні й економічні реформи, ініційовано низку міжнародних акцій, зокрема – створення Євразійського співтовариства.

У квітні 1995 року на всенародному референдумі повноваження президента Н. Назарбаєва було продовжено до 2000 року. На початку жовтня 1998 року парламент ухвалив поправки до конституції, згідно з якими термін повноважень глави держави було продовжено на 7 років,

позачергові президентські вибори призначено на січень 1999 року. На цих виборах Н. Назарбаєв здобув переконливу перемогу. За нього віддали голоси 84,7 % виборців, що взяли участь у голосуванні.

Спадкоємницею нинішнього президента Казахстану називають його дочку Д. Назарбаєву, яка очолює потужний медіа-холдинг „Хабар”, а також є лідером партії „Асад”. До речі, сама Д. Назарбаєва вважає, що Н. Назарбаєв на наступних виборах знову буде балотуватися в президенти. Це не суперечить Конституції.

Останні вибори президента Казахстану відбулися 3 грудня 2005 року. За діючого главу держави проголосувало понад 91 % виборців. Явка становила 75,5 %. Ця перемога забезпечила Н. Назарбаєву високі повноваження ще на сім років.

У лютому 2006 року в Казахстані було вбито відомого опозиціонера А. Сансирбаєва. Його колеги вважають це вбивство політичним, замовленим „з високих кабінетів”. Президент Н. Назарбаєв: „Незважаючи на те, хто причетний до цього вбивства, всі отримають суворе покарання. Я уважно стежу за ходом розслідування” [10].

Порівняно зважені політичні й економічні перетворення здійснюються в **Узбекистані**. Як відомо, родоплемінна структура тут суттєво розмита і не відіграє особливої ролі. Важливого значення надається традиціям колишніх могутніх середньоазійських держав: Бухари, Коканда, Хорезму. Не випадково обраний 29 грудня 1991 року президент Узбекистану І. Карімов, колишній перший секретар ЦК Компартії республіки, який народився в Самарканді — одній із двох столиць Бухарської держави, обрав історію Бухари за базову для своєї країни. Підвалиною нової узбецької державності стало вчення бухарських мислителів — від грізного еміра Тимура до великого теолога Накшабанда. І. Карімов зазначав, що звертається до мудрості великого Тимура: заволодівши розумом людей, можна наказувати їм. 1991 року І. Карімов так відповів депутатам Верховної Ради Узбекистану на звинувачення його в диктаторських нахилах: „У нашій республіці може бути або демократія, або порядок. Я обрав порядок. Основна заповідь президента: „На Сході владу не ділять” [11].

За конституцією (прийнята 8 грудня 1991 року, внесено зміни 28 грудня 1993 року) Узбекистан — суверенна демократична республіка. Від імені народу Узбекистану можуть виступати тільки обрані ним Олій Мажліс і президент. Президент Республіки Узбекистан є главою держави і виконавчої влади і водночас Головою Кабінету Міністрів [12].

В січні 2000 року І. Карімова знову було обрано президентом. Референдум, що відбувся на початку 2002 року, продовжив термін його повноважень з 5 до 7 років. Наступні вибори мають відбутися 2007 року.

І. Карімов — послідовний прихильник світської держави, однозначно наголошує на своєму несприйнятті ісламістського екстремізму [13]. Саме

діями релігійних екстремістів пояснюють терористичні акти в лютому 1999 року, коли від вибухів у Ташкенті загинуло 14 осіб і 128 було поранено. Нині режим І. Карімова вважається одним із найжорстокіших у Центральній Азії. „Узбецьким Петром I” назвала І. Карімова казахська преса. Драматичні і трагічні події в Андижані 13 – 15 травня 2005 року підтверджують цей висновок. Озброєні заколотники (опозиціонери-ісламісти) захопили тюрму, звільнили в’язнів, а потім захопили міську держадміністрацію. Заколот було придушено зброєю; були численні людські жертви. Європейський Союз запровадив санкції проти Узбекистану, які підтримали й США. У відповідь Узбекистан поставив вимогу перед США залишити до кінця року військову базу, розташовану на його території [14].

Туркменським феноменом називають те, що відбувається в цій країні. Республіка Туркменістан має яскраво виражений племінний поділ: усього 30 племен, найбільших – 5. Вони мають чіткі ареали розміщення, „свої” землі. Відтак республіка поділена на п’ять великих областей – велайятів.

Президентом Туркменістану 1990 року обрано С. Ніязова, колишнього першого секретаря ЦК Компартії республіки. Тоді враховувалося, зокрема, те, що С. Ніязов за своїм походженням – з племені теке, з якого історично походили правителі країни. Свою легітимність президент підтвердив (після прийняття нової конституції) всенародними виборами у червні 1992 року (99,5 % голосів) і на референдумі в січні 1994 року, який продовжив його повноваження ще на п’ятиріччя – до 2002 року.

Парламент Туркменістану, „враховуючи звернення громадян і виконуючи волю народу”, закріпив за президентом нове ім’я — Туркменбаші (вождь усіх туркменів). В грудні 1999 року Халк Маслахати (Народна Рада) ухвалила, що С. Ніязов „не обмежений в термінах президентства”. 2002 року Халк Маслахати оголосила Туркменбаші довічним президентом. Тим часом С. Ніязов заявив, що керуватиме країною лише до 2007 року.

За конституцією Туркменістан – демократична, правова, світська держава, в якій державне правління здійснюється у формі президентської республіки. Туркменістан на підставі закону має статус постійного нейтралітету [15].

В руках Туркменбаші зосереджено всю повноту влади. Він — президент республіки, глава Кабінету Міністрів, керівник вищого органу представницької влади — Народної Ради (Халк Маслахати), голова Ради Старійшин. Він же — верховний головнокомандувач у званні генерала армії, голова Ради оборони і національної безпеки, начальник цивільної оборони, голова єдиної в країні Демократичної партії.

По всій країні розгорнулося спорудження пам’ятників першому туркменському президентові. Його іменем названо вулиці, міста і навіть канали. В центрі Ашгабата споруджено незвичайний монумент – 12-

Фелікс Рудич

метрова позолочена фігура поставлена на 23-метровий постамент. Досі в історії країн Середньої Азії нічого подібного не було: іслам забороняє зображувати людей. Сам С. Ніязов не раз заявляв, що перебори у цих питаннях його не бентежать. Туркменбаші переконаний: коли суспільство створить цивілізовану економіку, в основі якої буде приватна власність, з'являться справді демократичні інститути, незворотним фактом стане верховенство закону і непорушність прав людини, тоді і зайве, наносне, що стосується його особи та імені, відпаде само собою.

С. Ніязов створив звід правил, за якими повинен жити кожен туркмен. „Рухнама” („Духовна книга”) – головна книга туркменського народу, книга- дороговказ [16].

У чому феномен культу особи Туркменбаші? Відповідь, напевне, треба шукати в особливостях азійського менталітету: вождь може бути тільки один, одноплемінники повинні беззаперечно визнавати його верховенство.

У **Киргизькій Республіці**, як і в інших державах Центральної Азії, також відбуваються складні політичні й економічні процеси.

Президентом Киргизстану 27 жовтня 1990 року було обрано академіка А. Акаєва. На той час з'ясувалося, що А. Акаєв – прямий нащадок одного з останніх киргизьких правителів – хана Шабдана. Тобто, він – законний спадкоємець престолу.

Згідно з конституцією Киргизстану, державна влада в країні ґрунтується на принципах верховенства влади народу (яку представляє і забезпечує всенародно обраний глава держави — президент), її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, а також поділу функцій загальнодержавної влади і місцевого самоврядування [17].

В грудні 1995 року А. Акаєва на альтернативній основі було вдруге обрано президентом країни, а в грудні 2000 року переобрано ще на один термін.

На виборах до парламенту Киргизстану, які відбулися 27 лютого і 13 березня 2005 року, було обрано 71 депутата із 75. Серед обраних – син і дочка президента. Лише п'ять депутатів того скликання можна віднести до представників опозиції. Опозиція звинуватила владу у фальсифікації виборів і почала вимагати відставки А. Акаєва та проведення повторних виборів. У Бішкеку, Желал-Абаді, Оші, в інших містах сталися сутички опозиції і силових структур. А. Акаєв вивозить сім'ю з країни, а через два дні зрікається влади. Президентом обирається К. Бакієв [18].

Політична нестабільність, занепад економіки спостерігається в країнах, що потерпіли від міжнаціональних і воєнних конфліктів. Йдеться, насамперед, про **Таджикистан**, який розшматовують кланові й етнічні протиріччя, де опозиція, підтримувана зарубіжними країнами, веде збройну боротьбу проти владних структур.

Незважаючи на це, у Таджикистані спостерігається прагнення розвивати конституційний процес. У листопаді 1994 року було прийнято

нову конституцію. Згідно з нею, право виступати від імені народу належить тільки президентові і Меджлису Олі. Президент є главою держави і виконавчої влади (уряду) [19].

Третім президентом країни (першим у листопаді 1990 року було обрано К. Махкамова, другим наприкінці 1991 року – Р. Набієва) 1994 року обрано Е. Рахмонова, який раніше був головою Верховної Ради Таджикистану. Опозиція відмовилася брати у виборах участь, заявляючи, що вони є дискримінаційними щодо противників режиму. У лютому 1995 року відбулися вибори до парламенту, сформовано уряд.

В листопаді 1999 року на пост президента знову обрано (на альтернативній основі) на семирічний термін 47-річного Е. Рахмонова. За нього віддали голоси 97 % осіб, що брали участь у виборах. 20 червня 2004 року (за офіційними даними) 97,9 % тих, хто взяв участь у голосуванні на референдумі, підтримали внесення поправок до конституції, які дають можливість Е. Рахмонову ще двічі висувати свою кандидатуру на президентський пост і перебувати на цій посаді в загальному підсумку понад 14 років.

Країни Закавказзя — **Грузія, Азербайджан, Вірменія** — після розпаду СРСР проголосили незалежність і увійшли до Співдружності незалежних держав. У суспільно-політичному устрої прагнуть розвивати модель незалежності своїх держав 1918 – 1920 років.

У **Грузії** всенародно обраного президента З. Гамсахурдія було піддано вигнанню із застосуванням зброї, а посаду президента скасовано. Згодом З. Гамсахурдія помер за загадкових обставин. Главою грузинської держави став спікер парламенту. На цю посаду шляхом загальних виборів було обрано колишнього комуністичного лідера Грузії і колишнього міністра закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе.

За конституцією, прийнятою 24 серпня 1994 року, Грузія – незалежна, єдина і неподільна держава. Форма політичного устрою – демократична республіка [20]. Президент є вищим представником країни у зовнішніх відносинах.

Грузія — федеративна республіка. Передбачалося, що це влаштує бунтівну Абхазію. Проте нормалізувати грузино-абхазькі відносини їй досі не вдалося попри участь у цьому процесі миротворчих сил Росії.

Згідно з новою конституцією, у листопаді 1995 року в Грузії відбулися вибори президента і парламенту. Президентом став Е. Шеварднадзе, за якого проголосувало 75 % виборців. 9 квітня 2000 року його було переобрано ще на п'ять років.

Ситуація в Грузії складна. Південна Осетія та Абхазія, що відокремились від Грузії де-факто, бунтівна Західна Грузія – практично ніхто з них не визнає нинішніх інститутів влади країни.

У листопаді 2003 року відбулися вибори до Парламенту Грузії. Не без відому Е. Шеварднадзе (скоріш – за його згодою) результати виборів

Фелікс Рудич

намагалися сфальшувати на користь пропрезидентських політичних сил. Глибока економічна криза, анемія урядових структур, їх тотальна корумпованість і прагнення залишитися при владі шляхом фальшування результатів виборів використали опозиційні сили (не без допомоги Заходу) для тиску на Е. Шеварднадзе. Це змусило президента достроково подати у відставку.

Формально обов'язки глави держави взяла на себе один з лідерів опозиції, спікер парламенту Н. Бурджанадзе. Але насправді провідною фігурою в новій грузинській владі став М. Саакашвілі, лідер партії „Національний рух – демократи”.

4 січня 2004 року відбулися вибори президента Грузії. Ним, як і очікувалось, став 36-річний М. Саакашвілі (за нього віддали голоси понад 98 % виборців, які взяли участь у голосуванні). На парламентських виборах 28 березня 2004 року пропрезидентська партія „Національний рух – демократи” одержала 175 мандатів із 235.

Перед новим главою держави постали надзвичайно складні завдання. У внутрішній політиці – проведення конституційної реформи (передбачається заснування інституту кабінету міністрів), боротьба з корупцією. Надзвичайно складною є проблема збереження, точніше – відновлення територіальної цілісності країни.

Зовнішньополітичним пріоритетом новий президент визначив інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури. Балансування між північним сусідом і далекою заокеанською державою – єдиний шанс досягти стабільності в країні. Наскільки успішно впораються з цими складними проблемами новий президент і його команда – покаже час [21].

Щодо українсько-грузинських відносин, то і Україна, і Грузія цілеспрямовано торують шлях до європейських і євроатлантичних структур.

Не набагато простіша ситуація і в **Азербайджані**. Протягом перших чотирьох років незалежності тут обирали трьох президентів. Перший — А. Муталібов, діяч проросійської орієнтації, в липні 1992 року був відсторонений від влади. Другий — А. Ельчибей, політик прозахідної орієнтації.

Третім президентом став Г. Алієв, колишній перший секретар ЦК КП Азербайджану, член Політбюро ЦК КПРС. 1990 року Г. Алієв повернувся з Москви в Нахічевань, де земляки зустріли його як національного героя. Згодом Г. Алієва обирають головою Верховного Меджлису Нахічеванської республіки. У червні 1993 року полковник С. Гусейнов вчинив збройний заколот, в результаті чого тодішній президент А. Ельчибей був відсторонений від влади. Влада перейшла до Г. Алієва, який тоді очолював парламент країни. У вересні 1993 року після референдуму, на якому було висловлено недовіру А. Ельчибею, 67-річного

Г. Алієва обрали президентом. Політична й економічна ситуація в країні була надзвичайно складною. Розкриваються перманентні спроби державних змов. Не подолано кризу в Нагірному Карабасі у зв'язку з окупацією цих земель Вірменією.

Наприкінці 1995 року всенародним референдумом приймається нова конституція. Главою азербайджанської держави проголошується президент. Він представляє державу всередині країни і у зовнішніх відносинах [22].

Президент Г. Алієв (повторно його обрано на цю посаду 18 жовтня 1998 року) заявив, що висуватиме свою кандидатуру і на президентських виборах 15 жовтня 2003 року. Проте у зв'язку з тяжким станом здоров'я він відмовився від цього наміру. Президентом було обрано сина експрезидента – І. Алієва. Звичайно, про Алієва-молодшого ще важко судити як про політика. Адже він до обрання на пост президента присвячував політиці небагато часу.

Отже, Азербайджан став першою пострадянською державою, яка, в рамках теоретично демократичного республіканського устрою, поступово переросла в прообраз спадкоємної монархії – на відміну від республік Центральної Азії, президенти яких досягли безтерміновості своїх повноважень.

У **Республіці Вірменія**, так само, як і в інших країнах Закавказзя, відбуваються складні політичні та економічні процеси. Негативно позначилась на ситуації в країні війна в Нагірному Карабасі, жорстока енергетична криза. Президентів Л. Тер-Петросяну небезпідставно дорікали за неспроможність вивести республіку з кризового стану. За таких умов у липні 1995 року відбулися вибори до Національних Зборів Вірменії та референдум щодо схвалення нової конституції, яка визначає Вірменію як суверенну, демократичну, соціальну, правову державу. Державна влада здійснюється відповідно до конституції і законів – на основі принципу розподілу законодавчої, виконавчої і судової влади [23]. Президент забезпечує дотримання конституції, нормальне функціонування законодавчої, виконавчої і судової влади.

На початку лютого 1998 року Л. Тер-Петросян пішов у відставку. 30 квітня того ж року президентом обрано 44-річного Р. Кочеряна, на той час прем'єр-міністра, а ще раніше – президента Нагірного Карабаху, яким він правив, як свідчать очевидці, „залізною рукою”. 19 лютого 2003 року Р. Кочеряна було повторно обрано президентом, а 27 травня того ж року відбулися вибори до Національних Зборів.

І хоча у Вірменії політична ситуація стабільніша, ніж у Грузії та Азербайджані, проте опозиція тримає владу в постійній напрузі, заявляючи, що результати останніх президентських виборів були сфальшовані, і погрожуючи повторенням „грузинської революції троянд”.

Найвпевненіше шляхом незалежності пішли країни Балтії — **Литва**,

Латвія і Естонія. Вони наполегливо проводять курс на повернення своїх держав у лоно європейської цивілізації.

Першою у березні 1990 року проголосила незалежність **Литва**. Конституцію Литовської Республіки прийнято на референдумі 25 жовтня 1992 року. Згідно з нею, державна влада здійснюється Сеймом, президентом республіки і урядом, судом [24]. Президент є керівником держави, представляє її і виконує все, що ставиться йому в обов'язок конституцією і законами. 25 жовтня 1992 року на виборах до Сейму перемогла Демократична партія праці Литви, а 14 лютого 1993 року президентом країни став лідер цієї партії А. Бразаускас.

Владні структури Литви розв'язують два центральні завдання, які, зрештою, є спільними для балтійських країн – виживання економіки і забезпечення національної незалежності.

На початку 1998 року президентом Литви обрано 72-річного В. Адамкуса — людину, яка 40 років прожила у західному світі, має прогресивні погляди, незаангажоване уявлення про свободу і, головне, добре знає правила гри в цивілізованому світі. Президент чітко визначив пріоритети зовнішньої політики — приєднання до НАТО і ЄС, підвищення іміджу держави, всебічний розвиток і зміцнення зв'язків з усіма сусідами, насамперед з Польщею і Росією. В. Адамкус підтвердив необхідність збереження добрих відносин з Україною.

Дещо несподіваний, хоча, напевне, закономірний результат принесли президентські вибори на початку січня 2003 року. В. Адамкуса в другому турі переміг колишній прем'єр-міністр Литви і мер Вільнюса Р. Паксас. Новий глава держави на 30 років молодший за свого попередника. Після оголошення результатів виборів В. Адамкус визнав, що причиною його поразки став низький рівень життя в литовській провінції і значне соціальне розшарування серед громадян. Новий президент заявив, що дотримуватиметься зовнішньополітичного курсу Литви, яка за президентства його попередника дістала запрошення стати членом НАТО та ЄС. Р. Паксас заявляв про необхідність зміцнення зв'язків з Росією, підтвердження дружніх відносин з Україною.

Наприкінці 2003 року Сейм Литви заслухав висновок спеціальної комісії щодо порушень президентом конституції країни: його підозрювали у зв'язках з російською мафією, розголошенні державної таємниці та в незаконному втручанні в процес приватизації. Звинувачення підтвердив конституційний суд. Депутати Сейму визнали Р. Паксаса винним. Сам він, виступаючи в парламенті перед голосуванням, заявив, що не вважає себе винним: „Система мстить мені. Це вендета за мої зусилля в боротьбі з корупцією”. Главу держави було усунено з посади внаслідок імпічменту. Пізніше Р. Паксаса було виправдано.

29 червня 2004 року в другому турі президентських виборів В. Адамкус, змагаючись з депутатом Сейму, першим прем'єр-міністром

пострадянської Литви К. Прунскене, переміг з суттєвим відривом – за нього проголосували 52,2 % виборців, за К. Прунскене – 47,8 %.

У Латвії 4 травня 1990 року було прийнято Декларацію про відновлення незалежності Латвійської республіки, яку країна завоювала 1918 року, конституції 1922 року, що визначала країну як незалежну демократичну республіку. Президента обирає Сейм терміном на три роки (закритим голосуванням). Президент репрезентує державу в міжнародних відносинах, призначає латвійських і приймає іноземних дипломатичних представників [25].

Згідно з конституцією, улітку 1993 року було обрано Сейм Латвії, а президентом — Г. Улманіса (до речі, його дядько К. Улманіс був президентом довоєнної Латвії, а після війни зазнав репресій). У червні 1996 року Сейм переобрав Г. Улманіса на другий термін.

17 червня 1999 року Сейм 52 голосами із 100 обрав новим президентом країни В. Віке-Фрейберга. У минулому професор психології Монреальського університету, 61-річна В. Віке-Фрейберга залишила Канаду і очолила Інститут Латвії. У червні 2003 року вона була переобрана на другий чотирирічний термін. На засіданні латвійського Сейму за В. Віке-Фрейберга проголосувало 88 депутатів із 100. Президент країни користується високою довірою населення (рейтинг популярності сягає 80 %).

Латвії не пощастило уникнути серйозних економічних негараздів. Різко підвищувалися ціни на енергоносії, квартплату, зростає майнова нерівність громадян. Прожитковий мінімум складає 172 долари на місяць, середня зарплата – 315 доларів, середня пенсія – 125 доларів. До цього слід додати протистояння корінного і некорінного населення, мають місце порушення прав людини.

2004 року Латвія, як і інші балтійські країни, увійшла до НАТО і Європейського Союзу.

Естонія проголосила незалежність 1990 року і, як і Латвія, відновила свою державність 1918 року та рішуче стала на шлях політичних і економічних реформ, стратегію яких було визначено так: відрегулювати стосунки з Росією і повернутися обличчям до Заходу, не втрачаючи статусу транзитної держави.

Конституція Естонської Республіки прийнята 28 червня 1992 року. Згідно з нею, Естонія – незалежна демократична держава, де носієм верховної влади є народ. Діяльність Державних Зборів, президента республіки, уряду та судів здійснюється за принципом розподілу і збалансування гілок влади [26]. Президент є главою держави, представляє країну в міжнародних відносинах, скликає Державні Збори і відкриває їх перше засідання, призначає кандидата на посаду прем'єр-міністра.

Західні оглядачі називають Естонію відмінницею ринкових реформ. Вона в економічній сфері не тільки випередила близьких сусідів, але й

**Політичне лідерство в країнах СНД і Балтії:
загальне, особливе**

Фелікс Рудич

більшість країн Східної Європи. Естонія, неухильно дотримуючись теоретичних монетаристських схем, взяла курс на приватизацію, яка сягнула 85 %. Спостерігається твердий валютний курс, низький рівень інфляції. Наслідком цього, як і приросту ВВП, було зростання середньої заробітної платні, вона складає 400 доларів на місяць.

Характеризуючи відносини Естонії та України з Росією, президент Естонії Л. Мері свого часу заявив, що „в Україні лежить ключ не тільки до європейської безпеки, але й до демократичного розвитку Росії”. І далі: „Стійкість України може по-дружньому підштовхнути Росію до такого розвитку”.

21 вересня 2001 року президентом Естонії став 74-річний А. Рюйтель, відомий політичний і державний діяч, який з 1983 по 1998 рік очолював естонський парламент. Як і інші балтійські країни, Естонія з 2004 року є членом НАТО і Європейського Союзу.

Висновки можуть бути такими.

Перший. В Україні, Росії, Білорусі і Молдові трансформація політичних структур відбувається складно, суперечливо. Політичні структури, сформовані в цих країнах, попри всі відмінності, мають виразні риси авторитарних і навіть, як в Білорусі, авторитарно-тоталітарних режимів. Владні органи спираються на адміністративний ресурс або при необхідності можуть продемонструвати його. Роль політичних партій, громадських об'єднань, інших інститутів громадянського суспільства незначна. Політична ситуація в Росії і Молдові ускладнюється незалагодженими міжнаціональними конфліктами (Чечня – в Росії, Придністров'я – у Молдові). Україна і Молдова останнім часом, після обрання президентами В. Ющенко і В. Вороніна, намагаються впроваджувати в управління суспільством демократичні засади.

Другий висновок. У політичній сфері центральноазійські країни проводять послідовний курс незалежності (але простежується своєрідна тенденція становлення жорстких авторитарних режимів). Слід мати на увазі, що країни цього регіону мають як спільні риси в політичному розвитку, так і специфіку, свої історичні, етнічні, демографічні, культурні, релігійні, кастові особливості. Західні експерти постійно відзначають у цих країнах значні відхилення реального політичного життя від норм демократії. Центральноазійські держави з великими труднощами виходять з економічної кризи. В них не спадає соціальна напруга.

Третій висновок. Трансформація політичних структур у країнах Закавказзя відбувається складно: влада, політичні лідери постійно відчують тиск міжнаціональних конфліктів. Це трагедія, що президенти, парламенти, уряди не змогли запобігти братовбивчим війнам. Кожна країна визначає свій, лише їй притаманний шлях розвитку. Якщо

Грузія та Азербайджан прагнуть дистанціюватися від Росії, то Вірменія має послідовну проросійську орієнтацію.

Четвертий висновок. Найбільш послідовну і зважену політику незалежності від Росії, не доводячи відносини до конфліктних, проводять країни Балтії, чітко орієнтуючись на входження (що було і здійснено 2004 року) до Євросоюзу і НАТО. У цих країнах за основу суспільно-політичного устрою обрано західноєвропейську модель з розвиненим парламентаризмом і особливим наголосом на тому, що носієм державності є нація. Владні структури цих країн успішно втілюють демократичні методи управління.

Література:

1. **Пахарев А. Д.** Политическое лидерство и лидеры: Монография. – К.: Знание Украины, 2001. – 270 с.; **Батенко Т.** Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів.- Львів: Кальварія, 2000. - 216 с.
2. Ролі та місцю політичної еліти України у становленні державності присвячено тематичний випуск журналу „Національна безпека і оборона”. – 2003. - № 9. – 56 с.
3. Див.: Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. - С. 309 - 310.
4. Див.: **Врублевський В.** Портрет президентів в оправі історії. До річниці „режимної перезміни” // День. – 2005. – 9 грудня.
5. Див.: Конституції нових держав Європи та Азії. – К.: Укр. правн. фундація, Вид-во „Право”, 1996. – С. 404.
6. **Батенко Т.** Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів.- Львів: Кальварія, 2000. - С. 103.
7. Див.: Конституції нових держав Європи та Азії. – С. 192, 212.
8. Див.: Новые конституции стран СНГ и Балтии. – С. 227, 237.
9. Див.: **Назарбаєв Н. А.** На пороге XXI века. - Алматы: Онер, 1996. – 288 с.
10. Цит. за: **Корнейчук О.** У Казахстані - скандал. Чи матиме він політичні наслідки? // День. - 2006. - 24 лютого.
11. Див.: **Щенников В.** Политический портрет. Президент Узбекистана Ислам Каримов // Азия и Африка сегодня.- №9. - С. 6 - 7.
12. Див.: Новые конституции стран СНГ и Балтии. – С. 450, 462.
13. Див.: **Каримов И. А.** Узбекистан на пороге XXI века: угроза безопасности и гарантии прогресса. - Т.: Узбекистон., 1997. – 33 – 47 с.
14. **Жлуктенко В.** Андижан і кара. Захід посилює тиск на узбецьку владу // День. – 2005. – 6 жовтня.
15. Див.: Конституция Турменистана. – Ашхабад, 1996. – С. 450, 462.
16. Див.: **Туркменбаши С.** Рухнама.- Ашхабад, 2002. - 416 с.

Політичне лідерство в країнах СНД і Балтії:
загальне, особливе

Фелікс Рудич

17. Див.: Конституция Кыргызской Республики. – Бишкек, 1996. – С. 56 - 58.
18. Див.: **Швец С.** Кыргызский характер революции. Роза Отунбаева: „Мы полны решимости работать” // День. – 2005. – 26 июля.
19. Див.: Новые конституции стран СНГ и Балтии. – С. 400, 409.
20. Див.: Новые конституции стран СНГ и Балтии. – С. 175, 177.
21. Див.: **Скачко В.** Михаил Саакашвили: „Коррупция крадет будущее у каждого человека” // Киевский телеграфъ. – 2005. – 9 - 15 декабря.
22. Див.: Новые конституции стран СНГ и Балтии. – С. 56, 73.
23. Див.: Новые конституции стран СНГ и Балтии. – С. 105, 113.
24. Див.: Конституції нових держав Європи та Азії. – С. 51, 66.
25. Див.: Конституції нових держав Європи та Азії. – С. 40, 42 - 43.
26. Див.: Конституції нових держав Європи та Азії. – С. 2.